

ВПЛИВ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ БАТЬКІВ НА ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК ПІДЛІТКА

О. О. Нежинська,

*кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології управління
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України, м. Київ*

У статті висвітлено вплив гендерних стереотипів батьків на особистісний розвиток підлітка. Розглянуто особливості та структура сім'ї, а також прояви гендерних стереотипів у розподілі сімейних ролей. Досліджено наявність гендерних стереотипів у батьків підлітків та обґрунтовано механізми їх впливу на особистісний розвиток дитини.

Ключові слова: гендерні стереотипи, сімейні ролі, особистісний розвиток, підлітки.

Статья освещает влияние гендерных стереотипов родителей на личностное развитие подростка. Рассмотрены особенности и структура семьи, а также проявления гендерных стереотипов в распределении семейных ролей. Исследовано наличие гендерных стереотипов у родителей подростков и обоснованы механизмы их влияния на личностный рост ребёнка.

Ключевые слова: гендерные стереотипы, семейные роли, личностное развитие, подростки.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Увага до сім'ї з боку держави, науки, публіцистики, суспільної думки особливо зростає в останні десятиліття. Психології шлюбу, становленню сімейних стосунків, гендерним стереотипам в сім'ї присвячена значна кількість соціально-психологічних праць та досліджень. Саме в сім'ї закладається та найбільш виражається гендерна нерівність і найскладніше

утверджується рівність жінки і чоловіка, діє вся система соціальних норм і складаються моделі гендерних відносин.

Слід зазначити, що психологи почали вивчати гендерні відмінності ще в кінці XIX століття, але до 1970-х років XX століття вони більшою мірою демонстрували відмінності статей та обґрунтовували цим різне відношення до чоловіків та до жінок. Особливо небезпечним на сьогоднішній день при цьому є наявність та прояви гендерних стереотипів, конфлікти та непорозуміння між батьками на цьому підґрунті, що можуть негативно вплинути на виховання та розвиток особистості підлітка, позначитися на становленні його гендерної самосвідомості, етичній системі ціннісних орієнтацій, розумінні, загальному розвитку гендерної культури, саморозвитку та реалізації власного потенціалу. Це також може завдати йому і глибоких психічних травм, негативно позначитися на рисах характеру, сформувати деструктивний ідеальний образ дорослого, вплинути на упереджене ставлення підлітка до протилежної статі тощо.

Узагальнюючи теоретичний аналіз літератури та матеріали досліджень, присвячених гендерним стереотипам, необхідно відзначити, що в них знайшли своє відображення аспекти гендерного підходу у суспільній практиці (О. І. Бондарчук [5], Т. В. Говорун [7] та ін.), гендерним дослідженням (С. Бем [2], І. А. Жеребкіна [5], І. С. Кльоцина [6] та ін.), психології шлюбу та сімейних стосунків (О. І. Бондарчук [3], Д. Я. Райгородський [12], В. А. Семиченко [13] та ін.). У зв'язку з цим актуальним є наявність гендерної компетентності як чинника особистісного розвитку підлітків, тому що в сім'ї повинні панувати психологічна рівність статей і взаємозамінність гендерних ролей, розвиток відповідальності, самодостатності кожного з членів сім'ї, що безумовно впливатиме на особистісний розвиток підлітка. Отже, **мета статті** – дослідити особливості гендерних стереотипів батьків та розкрити механізми їх впливу на особистісний розвиток підлітка.

МЕТОДИКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

У процесі дослідження використовувалися опитувальник «Розподіл ролей в сім'ї» (автори: Ю. Є. Альошина, Л. Я. Гозман, Е. М. Дубовська) [1] та спостереження. Обробка даних здійснювалась за допомогою програми SPSS (13.0). Вибірку досліджуваних склали 58 батьків, у яких є діти-підлітки.

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сім'я як мала соціальна група є першим інститутом соціалізації дитини, що виховує для суспільства нових громадян, передаючи їм мову, основні форми поведінки, національні традиції й звичаї, моральні та духовні цінності.

Важливою характеристикою сім'ї є її *структура* – склад і кількість членів сім'ї, а також система сімейних взаємин, що включає стосунки спорідненості, влади й авторитету, зв'язки *горизонтальні* (чоловік-дружина) і *вертикальні* (батьки-діти), рольову взаємодію як сукупність установок, норм і зразків поведінки, що характеризують одних членів сім'ї і їхньому ставленні до інших її членів. Структура сімейних ролей диктує членам сім'ї що, коли й у якій послідовності вони мають робити, вступаючи у взаємовідносини [3]. Так, роль матері передбачає насамперед виховання дітей. Наприклад, нерівномірний розподіл сімейно-побутових обов'язків між чоловіком та дружиною є порушенням структури взаємовідносин в сім'ї, оскільки перешкоджає задоволенню ряду потреб того члена сім'ї, який взяв на себе основне навантаження (потреби у відновленні фізичних сил, в культурному, духовному рості).

У здоровій сімейній структурі існує рухома рівновага, яка проявляється в оформленні психологічних ролей кожного члена сім'ї, сімейного почуття «Ми», властивостей членів сім'ї самостійно вирішувати протиріччя та конфлікти. В дисгармонійних сім'ях рівновага у взаємовідносинах використовується для того, щоб уникнути змінювання, розвитку і пов'язаних з цим можливих тривог та втрат. Рівновага перестає бути формою адаптації

сім'ї до задач оптимального виконання своїх зовнішніх та внутрішніх функцій. Взаємовідносини в сім'ї, які об'єктивно складаються, характеризують її структуру, сімейну цілісність. Сім'ї з порушеними відносинами не в змозі самотійно вирішувати протиріччя і конфлікти, які виникають в сімейному житті [2; 8-9; 10; 12-13].

Значне місце в створенні психологічного клімату в родині займає задоволення рольових потреб чоловіка й жінки: матері – батька, чоловіка – дружини, хазяїна – господарки, жінки – чоловіка, глави родини. Важливо також і задоволення потреби в інформованості чоловіка й жінки про різні сторони життя партнера. Високий рівень взаємної інформованості чоловіка та дружини створює основу для формування в родині довірливих відносин. Небажання чоловіка й жінки інформувати один одного про свої справи, наміри, плани породжує підозрілість, взаємну недовіру, емоційну напругу, знижує рівень задоволеності шлюбом, провокує виникнення конфліктів. Все це позначається на їх дитині, накладає свій відбиток на формування та розвиток особистості підлітка, який зростає в такій сім'ї [3; 13].

Існує декілька автономних психологічних механізмів соціалізації (ідентифікація і наслідування), за допомогою яких батьки впливають на своїх дітей, у процесі яких діти засвоюють соціальні норми поведінки, ціннісні орієнтації, беручи приклад з батьків, прагнучи стати такими, як вони [3]. «При цьому наслідування супроводжується певними очевидними діями, тоді як ідентифікація передбачає ототожнення дитини з батьками на основі сильного емоційного зв'язку з ними. Крім того, батьки впливають на своїх дітей через механізм підкріплення, заохочуючи поведінку, що вважається правильною, і караючи дитину за порушення правил, батьки поступово вкорінюють у її свідомість систему норм» [3; 34–35].

Розподіл, ієрархізованість статевих ролей дитина вперше пізнає в сім'ї, ідентифікуючись зі статевоповідним дорослим. У дорослому віці вона їх відтворює, сповідуючи гендерні взірці батьківської сім'ї, дотримуючись сформованих уявлень про гендер. Функціонування гендерного конструкту

може здійснюватись як на егалітарних (партнерських), так і на традиційних статеворольових стосунках. Окрім того, загальновідомо, що стиль виховання хлопчиків і дівчаток у батьківській сім'ї має суттєві відмінності. Стосовно синів він часто демократичніший, орієнтований на самостійність, самовизначення дитини в діяльності; стосовно дочок – більш опікуючий (передбачає страхування від небезпечних кроків, допомогу в розв'язанні проблем, зовнішній контроль). Унаслідок цього у дівчаток закріплюються риси залежної, підпорядкованої поведінки, орієнтація на сторонню підтримку. Такий стан речей, на наш погляд можна пояснити наявністю традиційних гендерних стереотипів у значної кількості батьків.

Як відомо, що *гендерні стереотипи* (грецьк. stereos – твердий і typos – відбиток) є різновидом соціальних стереотипів, які безумовно мають свої особливості, являючи собою набір загальноприйнятих норм і суджень про становище жінок і чоловіків, норм їхньої поведінки, мотивів та потреб. Вони часто диктують, приписують чоловікам і жінкам певні психологічні якості, норми поведінки, рід занять, професії тощо, цементують існуючі гендерні розбіжності, часто ускладнюють оптимізацію процесів у сфері гендерних відносин. Гендерні стереотипи допомагають ідентифікації з певними статевими ролями, засвоєнню гендерної ролі у дитячі роки [7].

Гендерні стереотипи можна поділити на 3 групи [3; 7]:

1. Стереотипи маскулінності-фемінінності: чоловіки – компетентні, самовпевнені, незалежні, домінантні, агресивні, схильні міркувати логічно, здатні керувати своїми почуттями; жінки – пасивніші, залежні, турботливі, емоційні і ніжні.

2. Стереотипи щодо змісту праці чоловіків і жінок: сферою жінок вважається емоційна, обслуговуюча діяльність, тобто «суто жіноча»; сферу діяльності, яку характеризує творча, організаційна, керівна, результативна праця, тобто «суто чоловіча», приписують чоловікам.

3. Стереотипи, що пов'язані із закріпленням професійних і сімейних ролей відповідно до статі: для чоловіків головними ролями є професійні, а

для жінок – сімейні ролі. Основним критерієм в цьому розподілі виступає біологічна здатність жінки до народження дитини.

Гендерний стереотип, який закріплює сімейні та професійні ролі згідно зі статтю, відноситься до одного з самих розповсюджених стереотипів, приписаних стандартні моделі поведінки чоловіків і жінок. Відповідно з цим стереотипом *для жінок головними соціальними ролями є сімейні ролі* (мати, господарка), *для чоловіків – професійні ролі* (робітник, годувальник). Чоловіків прийнято оцінювати по професійним успіхам, жінок – по наявності сім'ї та дітей. Згідно з народною мудрістю, «нормальна» жінка хоче одружитися та мати дітей, а всі інші її зацікавлення – другорядні по відношенню до цих сімейних ролей. Для виконання традиційної ролі домашньої господарки жінка повинна володіти співчутливістю, чуткістю та турботливістю, прагнути до встановлення близьких міжособистісних взаємовідносин, в той час як чоловікам приписується орієнтуватися на досягнення.

Зрозуміло, що модель сім'ї та сімейні ролі батьків є прикладом для наслідування таких стосунків у майбутній сім'ї їх дитини. Статус майбутнього чоловіка або жінки набувається дитиною при народженні, а далі у процесі гендерної соціалізації дитина навчається виконувати ту чи іншу гендерну роль. Існуючі в суспільстві гендерні стереотипи дуже впливають на процес соціалізації дітей, багато в чому визначаючи його напрям. Сім'я навчає чоловічих, жіночих умінь та ролей. Розподіл, ієрархізованість статевих ролей дитина вперше пізнає в сім'ї, ідентифікуючись зі статевоповідним дорослим. У дорослому віці вона їх відтворює, сповідуючи гендерні взірці батьківської сім'ї, дотримуючись сформованих уявлень про гендер.

Засвоюючи в родині, дитячому садку та шкільному віці загальні моральні норми, підлітки опановують правила та норми статевої поведінки і культури міжстевих стосунків. Але тут слід підкреслити, що нав'язані в

дитячі роки статевої ролі упередження визначають особистісні погляди і позиції підлітка у подальшому житті.

Негативна роль гендерних стереотипів проявляється в гальмуванні гармонізації статевої ролі, очікувань і вимог, оскільки їх основою є викривлення уявлення про стать і гендерні ролі. Загалом, стереотипи в гендерній соціалізації часто нав'язують нормативи поведінки минулого, які не спрямовані в майбутнє. Дуже важливим аспектом є те, що гендерні уявлення підростаючого покоління закладаються у батьківських сім'ях та освітніх навчальних закладах. Тому в сучасних умовах життя нашої держави постає потреба в формуванні здатності до постійної ломки стереотипів мислення, діяльності та поведінки щодо чоловіків і жінок [7].

Тому важливим стало проведене дослідження щодо наявності гендерних стереотипів у батьків підлітків у розподілі сімейних ролей. За результатами опитування 29 сімейних пар за опитувальником Ю. С. Альшиної, Л. Я. Гозман, Е. М. Дубовської [1] виконана обробка даних за семи сферами сімейних ролей: 1) виховання дітей; 2) матеріальне забезпечення родини; 3) підтримка емоційного клімату в сім'ї; 4) організація розваг; 5) виконання ролі «хазяїна» / «господарки»; 6) сексуальний партнер; 7) організація сімейної субкультури. Це дозволило виявити у досліджуваних приблизно **33,2 % гендерних стереотипів у розподілі сімейних ролей** ($p < 0,001$) по всіх сферах сімейного життя.

Слід відмітити, що найбільший відсоток гендерних стереотипів визначився у сфері виховання дітей (42,9 %). При цьому вражає наявність гендерних стереотипів щодо виховання дітей у жінок – 57,1 %. Це, звичайно, залежить від багатьох факторів, тому що в сучасному світі багато явищ та проблем, згідно з якими ставлення до виховання дітей неоднозначне.

У сфері матеріального забезпечення сім'ї виявлено найменший відсоток наявності гендерних стереотипів (26,0 %), що можна пов'язати з тим, що люди пристосовані до умов життя в плані фінансування своєї родини і практично не мають у цьому плані традиційних гендерних стереотипів.

Загалом за результатами дисперсійного аналізу *за статтю* в жінок виявлено вищий рівень наявності гендерних стереотипів за всіма сферами сімейних ролей ($p < 0,001$): у жінок – 42,7%, у чоловіків – 23,3% (табл. 1).

Таблиця 1

Наявність гендерних стереотипів у чоловіків і жінок
в сферах сімейного життя

Сфери сімейного життя	Стать	
	Чоловіки, %	Жінки, %
Виховання дітей	28,6	57,1
Матеріальне забезпечення сім'ї	18,2	32,1
Підтримка емоційного клімату в родині	12,5	62,1
Організація розваг	40,0	17,2
Виконання ролі «хазяїн» / «господарка»	27,3	33,3
Сексуальний партнер	16,7	57,9
Організація сімейної субкультури	20,0	39,3
Всього гендерних стереотипів	23,3	42,7

Звертає на себе увагу найбільший відсоток гендерних стереотипів, виявлений у жінок у сфері підтримки емоційного клімату в родині – 62,1 % та у сфері сексуальний партнер – 57,9 %.

Враховуючи особливості розподілу батьків підлітків за освітою досліджувані були поділені на групи наступним чином: 1 група – вища освіта, 2 група – середньо-спеціальна, 3 група – середня. Виділяється група досліджуваних із середньою освітою, у яких виявилися найбільші відсотки наявності гендерних стереотипів по сфері виховання дітей (60 % проти 44,8 % та 36,4 % у першій та другій групах відповідно) та у сфері виконання ролі «хазяїна» / «господарки» (50 % проти 28,6 % та 26,7 % у першій та другій групах відповідно). Можливо, це можна пов'язати з труднощами, якими зіштовхуються ці люди в житті, насамперед, неможливість отримувати більшу заробітну плату та неможливість росту своєї кар'єри. І як наслідок – гендерні стереотипи у сфері виховання своїх дітей.

Якщо відобразити графічно описану вище одну з розбіжностей, то, наприклад, по сфері сімейної ролі «хазяїн» / «господарка» можна побачити наявність гендерних стереотипів у чоловіків і жінок за освітою (рис. 1). У жінок з середньою освітою практично немає гендерних стереотипів в протилежність чоловікам. З вищою та середньо-спеціальною освітою можна спостерігати більший відсоток гендерних стереотипів як у чоловіків, так і у жінок, причому він практично однаковий. Можливо, коли людина більш самореалізована і чогось досягла у професійному плані, то вимагає чогось більшого і від оточуючих, у неї з'являються якісь установки та стереотипи, що проявляється, зокрема, і у сфері сімейного життя.

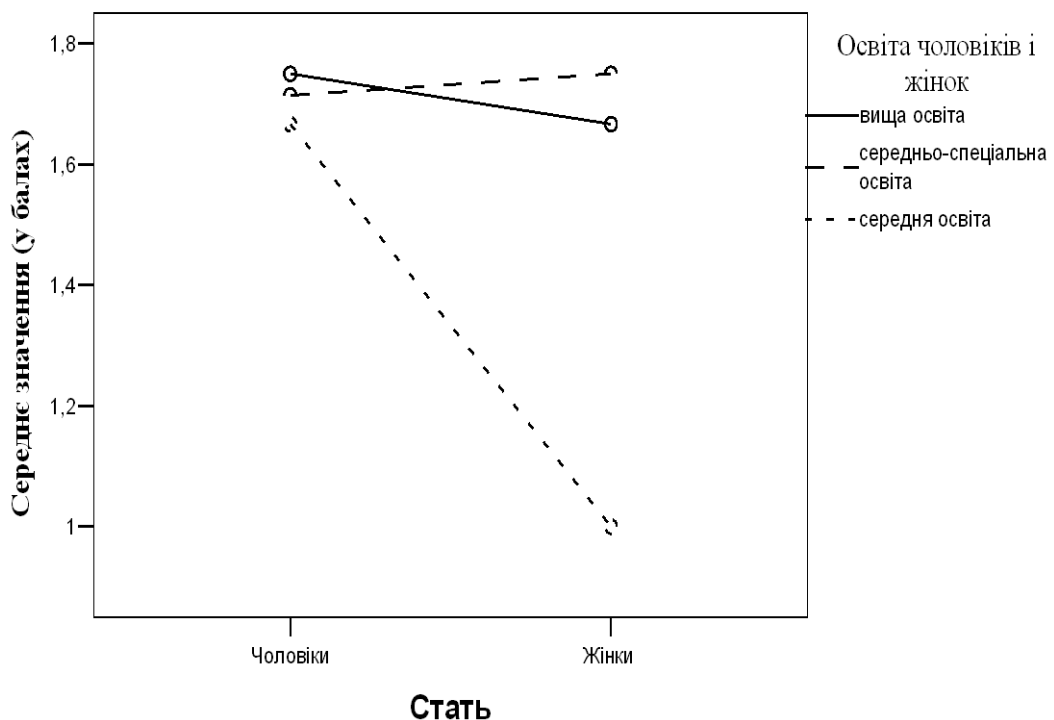

Рис. 1 Наявність гендерних стереотипів за сферою сімейної ролі «хазяїн» / «господарка» (за результатами дисперсійного аналізу)

Отже, виявлена наявність традиційних гендерних стереотипів у батьків дозволяє говорити про те, що це негативно позначається на особистісному розвитку підлітка. Разом з тим варто говорити про недостатній рівень

гендерної компетентності таких батьків, що гальмує гармонійний розвиток особистості їхньої дитини-підлітка та зменшує можливості користатися своїми правами, розвивати свої потенційні можливості тощо.

Під *гендерною компетентністю особистості*, на нашу думку, слід розуміти знання, вміння, навички, що зумовлюють взаємодію з особами різної статі на засадах гендерної рівності, опосередковані їх індивідуально-психологічними гендерними характеристиками (маскулінність / фемінінність, гендерна ідентичність, гендерна роль, гендерні установки та стереотипи), які проявляються у повсякденній життєдіяльності, спілкуванні та поведінці з особами різної статі. Гендерна компетентність особистості сприятиме розвитку позитивного ставлення, толерантності до психологічних особливостей інших людей, покращення стосунків та психологічного клімату, досягнення гендерної рівності у всіх сферах життя та вільному вибору шляхів самореалізації.

У структурі гендерної компетентності виділяються три її складові: *когнітивна* (обізнаність щодо гендерної проблематики, усвідомлення власних гендерних характеристик особистості), *особистісна* (прийняття себе і своєї гендерної ідентичності, толерантне ставлення до представників іншої статі, засноване на гендерній рівності представників обох статей, попередження негативних проявів гендерних стереотипів, незалежність від гендерних стереотипів і традиційного сприймання психологічних характеристик і ролей особистості залежно від статі) та *поведінкова* (вміння та навички спілкування з представниками певної статі на засадах гендерної рівності).

Важливою умовою позитивного впливу на особистісний розвиток дітей-підлітків є формування та розвиток гендерної компетентності батьків [11]. Ця місія передусім покладена на практичних психологів освітніх установ, які повинні забезпечити гендерну просвіту серед батьків, а також корекцію проявів гендерних стереотипів серед усіх учасників навчального процесу.

ВИСНОВКИ

Обґрунтовано і визначено важливу теоретико-методологічну і практичну наукову проблему впливу гендерних стереотипів батьків на особистісний розвиток підлітка. Виявлено гендерні стереотипи у батьків підлітків по всіх сферах сімейного життя. Встановлено, що формування та розвиток гендерної компетентності особистості сприяє попередженню негативних проявів гендерних стереотипів у розподілі сімейних ролей і досягненню гендерної рівності у сімейній та всіх інших сферах життя, вільному вибору шляхів самореалізації особистості дорослих і підлітків.

Перспективними напрямками можуть бути подальші дослідження проявів гендерних стереотипів у розподілі сімейних ролей, а також формування гендерної компетентності у батьків задля позитивного впливу на особистісний розвиток їх дитини-підлітка.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алешина Ю. Е. Социально-психологические методы исследования супружеских отношений : Спецпрактикум по социальной психологии / Ю. Е. Алешина, Л. Я. Гозман, Е. М. Дубовская. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – 120 с.
2. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Бем ; пер. с англ. – М. : РОССПЭН, 2004. – 336 с.
3. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї : курс лекцій / О. І. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. – 96 с.
4. Введение в гендерные исследования : учеб. пособ. Ч. 1. / под ред. И. А. Жеребкиной. – Х. : ХЦГИ, 2001; СПб. : Алетейя, 2001. – 708 с.
5. Гендерна освіта у процесі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів : навчальний модуль для слухачів очно-дистанційної форми навчання в системі післядипломної педагогічної освіти / О. І. Бондарчук, Л. М. Ващенко, О. О. Нежинська ; НАПН України, Ун-т менедж. освіти. – К., 2011. – 100 с.

6. Гендерная психология. Практикум / под. ред. И. С. Клециной. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер, 2009. – 496 с.: ил. – (Серия «Практикум»).
7. Говорун Т. В. Гендерна психологія : навч. посіб. / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 308 с.
8. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2002. – 544 с. – (Серия «Мастера психологии»).
9. Кон И. С. Психология половых различий / И. С. Кон // Вопросы психологии. – 1981. – № 2. – С. 47–57.
10. Лавриненко Н. В. Жінщина : самореалізація в родині та суспільстві: (гендерний аспект) / Н. В. Лавриненко. – К. : ВИПОЛ, 1999. – 172 с.
11. Нежинська О. О. Проблеми формування гендерної компетентності особистості / О. О. Нежинська // Актуальні проблеми психології. Т. 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія : зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. : С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К. : Наук. світ, 2008. – Ч. 20. – С. 102–106.
12. Райгородский Д. Я. Психология семьи : учеб. пособ. для факультетов психологии, социологии, экономики и журналистики / Д. Я. Райгородский. – Самара : Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. – 752 с. – (Серия «Психология семейных отношений»).
13. Семиченко В. А. Психологія та педагогіка сімейного спілкування : навч. посіб. / В. А. Семиченко, В. С. Заслуженюк ; Міжнар. фонд «Відродження». – К. : Веселка, 1998. – 216 с.

**The gender ...
O. O. Nezhynska**

The article presents ...

Key-words: gender stereotypes, ... rolls, ... development, teenagers.

Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / [ред. кол. : С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін.]. – К. : А.С.К., 2014.

Т. І : Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – 2014. – Вип. __. – С. ____

УДК 159.922.6:316.614.5

Нежинська О. О.

Вплив гендерних стереотипів батьків на особистісний розвиток підлітка

Кількість використаних джерел: 13.

Розглянуто особливості та структуру сім'ї. Представлено види та особливості стилів виховання в сім'ї, вплив батьків на соціалізацію їх дитини-підлітка. Відмічено особливості та види гендерних стереотипів. Визначено механізми впливу гендерних стереотипів батьків на підлітків. Проведено емпіричне дослідження та наведено результати наявності гендерних стереотипів у розподілі сімейних ролей серед батьків підлітків, які проявляються в усіх сферах сімейного життя у чоловіків і жінок. Констатовано, що у жінок наявність гендерних стереотипів більша, ніж у чоловіків. За результатами дисперсійного аналізу представлено результати наявності гендерних стереотипів батьків підлітків за освітою за сферою сімейної ролі «хазяїн» / «господарка». Розкрито поняття «гендерної компетентності особистості» та її компонентів. Відмічено роль практичного психолога освітнього закладу в попередженні гендерних стереотипів особистості всіх учасників навчального процесу.